

EBÛ BEKR ŞİBLÎ: HAYATI VE TASAVVUF TARİHİNDEKİ YERİ

Rifat OKUDAN*

Özet

Seyyidu't-Tâife Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği halîfelerinden Türk-İslam mutasavvıfı Ebû Bekr Şiblî tasavvufun tarîkat devrinden önce yaşamıştır. Tasavvuf tarihi kaynaklarında görüş ve düşünceleriyle yerini bulmuş olan Şiblî, nesebi ve etnik kökeni bakımından, Abbâsî saraylarında yetişmiş, iyi eğitim almış, yöneticilik yapmış ve sonunda bunların hepsini terk etmiş zühd ehli ilk Türk mutasavvıflardan biridir. Tarikatların tesis edilmesinden sonra Cüneyd-i Bağdâdî'nin halîfesi olarak Kadiriye, Mevleviye, Rifaiye, Şazeliye tarikatının silsilelerindeki şeyhlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebû Bekr Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, tarikat, tasavvuf

Abstract

Abu Bakr al-Shibli: His Life and His Place of Tasawwuf History

The Turk-Islam sufi Abu Bakr Shibli, one of the caliphs that grown up by Sayyidu't-Taifa Sheikh Cunejd-i Bagdadi, lived before the period of Sufism's religious order. Shibli who took his place in the Sufism history resources by his views and thoughts, was one of the first ascetic Turk sufi from the race and ethnic root viewpoint, grew up in Abbasi palaces, took good education, found in administration and at last left behind all of these. After the establishment of the religious orders, he became one of the masters of Kadiriye, Mevleviye, Rifaiye, Shazeliye religious order chains as a caliph of Cunejd-i Bagdadi.

Key words: Abu Bakr Shibli, Cunejd-i Bagdadi, order, tasawwuf

Tasavvuf tarihinde karşılaştığımız örnek şahsiyetlerden biri birçok tarîkatın silsilelerindeki imamlardan biri olan Seyyidu't-Tâife Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği halîfelerinden Türk-İslam mutasavvıfı Ebû Bekr Şiblî'dir. Tasavvufun tarîkat devrinden önce yaşamış olan Şeyh Şiblî, tasavvuf tarihi kaynaklarında görüş ve düşünceleriyle yerini bulmuş olmasına rağmen, onun nesebi ve etnik kökeni hakkında, şimdiye kadar, tanımamızı sağlayacak bir çalışma yapılmamıştır. O, Abbâsî saraylarında yetişmiş, iyi eğitim almış, yöneticilik yapmış ve sonunda bunların hepsini terk etmiş zühd ehli mutasavvıfların imamlarından biridir.

1. Hayatı ve Yaşadığı Çevre

Şiblî'nin hayatı iki önemli çevrede sürmüştür: Bunlardan ilki, Abbâsî hilafetinin merkezlerinden olan - hatta bir aralık hilafet merkezi olarak da kullanılan - Sâmarrâ; diğeri Abbâsî hükümlüğünün başkenti olan Bağdad'tır. Sâmarrâ'da

* Ar. Gör. Dr., Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fakültesi

yöneticiler ve saray çevresinde bulunan Şiblî, Bağdad'ta artık sufilerin arasında görülmektedir.

a. Doğumu ve Yetiştği Çevre

Ebû Bekr Şiblî, o günlerde Abbâsî hilâfetinin başkenti olan Sâmarrâ'da doğmuştur.¹ Kaynaklar Şiblî'nin doğum tarihi hakkında her hangi bir bilgi vermemekle birlikte 334/946 senesinde 87 yaşında öldüğünü söylemektedirler.² Bu bilgiye göre o, 247/861 yılında doğmuş olmalıdır.

Aslen Türk soyundan bir aileye mensub olan Şiblî, o zamanlarda Horasan'a bağlı, Semerkant'a beş konak uzaklıkta, Semerkant'la Seyhun arasındaki Uşrûsene (veya Uşrûsene, Surûsene, Şurûsene, Sutruşene) bölgesinin yerleşim yerlerinden Şibliyye'dendir. Bu yere nisbetle Şiblî nisbesiyle tanınırken bazı kaynaklarda Uşrûsene'ye nisbetle Ebû Bekr Uşrûsenî olarak da kaydedilmiştir.³

Şiblî'nin Türk asıllı olduğunu söylememizi sağlayan en önemli sebep, zikredilen bölge ahalisinin tümünün Türk olmasıdır. Horasan şehirlerinde yaşayanların aksine bu bölgede yaşayan Türkler hâkimiyetlerini ve ırklarını koruma isteklerine bağlı bir tedbir olarak, Arapların kendileriyle birlikte yaşamalarına izin vermiyorlardı.⁴ Aynı zamanda Sâmarrâ'da yaşayan Türk milliyetinden olan insanların başkalarıyla iç içe yaşamasına müsamaha da gösterilmemekteydi. Bu da, Halife Mu'tasım'ın, (hilafeti: 218/833 – 227/842) 'Türk gruplarını, diğer grupların tümünden ayırma, müvellidînden herhangi bir kavimle karışmamaları ve Fergana'dan başka bir yerde başka bir kavimle komşuluk yapmalarını' emrine dayanıyordu.⁵ Buna ek olarak halife, Türklere cariyeler satın aldı ve o cariyelerle evlendirdi. Bu evliliklerden doğan çocuklar yetişmeden, müvellidlerden biriyle evlenmelerini de Türklere yasakladı. Mu'tasım bu konuda o kadar ileri gitti ki, Türklerin bu cariyelerine gayrimenkul ve menkuller verdi, isimlerini divanlarda kaydettirdi; hiçbir kimse, bir kadını boşamaya veya ayrılmaya yol bulamadı.⁶

Ticâret Türklerin mevâlilerinin elindeydi. Melik anlamındaki Afşin lakaplı Haydar bin Kaûs adlı bir Türk komutan tarafından Halife Me'mûn (hilafeti:

1 Sülemî, Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sufiyye*, tahk.: Nûreddin Şureybe, Kahire 1986, s. 337; Hatîb Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *Târîhu Bağdâd*, Dimeşk 1945, c. XIV, s. 389; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır 1358, c. XI, s. 215.

2 Sülemî, *age*, s. 338; İbn Kesîr, *age*, aynı yer.

3 Hatîb Bağdâdî, *age*, c. XIV, s. 392.

4 Yakûbî, Ahmed b. Vâdih el-Ba'lebekî, *Buldân*, Leiden 1892, s. 435.

5 Yakûbî, *age*, s. 257; Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, Mısır 1346, c. II, s. 349.

6 Yakûbî, *aynı yer*; Mes'ûdî, *aynı yer*.

198/813–218/833) zamanında ancak fethedilebilen Horasan şehirleri, Me'mûn'un iktidar günlerinde Mu'tasım veliahd olduğu zamandan itibaren böyleydi.⁷ Sâmarrâ, başlangıçtan itibaren Mu'tasım'ın hâkimiyetindeydi. Mu'tasım'ın ordusu ve saray görevlileri, hepsini de çok sevdiği Türklerdendi. Aslında ordusu, Batı Horasan'da (Ğarb-ı Horasan) yaşadıkları için kendilerine *muğârabe* denilen Araplar ve her boydan Türklerden oluşuyordu. 213/829 senesinde Mısır'a emîr olarak atandığında, orada baş gösteren karışıklıkları Türklerden oluşan yaklaşık 40 bin kişilik ordusuyla bastırmıştı.⁸

Mu'tasım'ın ve sonraki halifelerin Türkler hakkındaki davranışları, sadece onların askerî meziyetlerinden dolayı değildi. Halifeler Türkleri komutanları yapıyor, maiyetlerine alıyor, hizmetlerindeki nezaketleri, itaatleri ve saltanat üniformaları ve normal kıyafetlerinin üzerlerinde güzel duruşu nedeniyle özel hizmetlerine tayin ediyorlardı. Hatta Şiblî'nin ve babasının Uşrûsene'den hemşehrisi olan Afşîn, Aşnas, İnak İbn Ebi's-Sâc gibi komutanlar ordu içinde söz sâhibi olmuşlardı. Bu gibi nedenlerle yakınlaştıkları hilafet makamında hilafete bile hâkim durumdaydılar.⁹ Şiblî'nin babası ve kendisi de bu dönemde Sâmarrâ'da Abbâsi Sarayında hâcib (mâbeyinci) olarak görev yapmışlar ve bu rivayetler gönümüze kadar da ulaşmıştır.¹⁰

b. İsmi ve Şöhreti

Ebû Bekr Şiblî'nin ismi hakkında kaynaklarda oldukça farklı rivayetlere rastlıyoruz. Bunların arasında künyesi olan Ebû Bekr ve nisbeti olan Şiblî dışında birbirinin aynı olan rivayet yok gibidir. Rivayet edilen farklı isimler incelendiğinde başlıca iki isim dikkati çeker: Dulef b. Cahder¹¹ ve Ca'fer b. Yûnus.¹²

Bu iki isim arasında da ilkinin birçok rivayetiyle karşılaşmak mümkündür. Okuma ve rivayet esnasındaki işitme hatalarından kaynaklanan babasının ismi konusundaki farklı görüşler ise, muhtemelen Müslüman olmadan önceki kendi dilinde olan ismi sebebiyledir. Arap olmayanların Müslüman olduktan sonra isimlerini değiştirdikleri bilinmektedir. Sıddîkiyye yolundan gelen tarikat silsi-

7 Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, c. II, s. 349.

8 Belâzûrî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya el-Bağdâdî, *Futûhu'l-Buldân*, Mısır 1319, s. 435-436.

9 Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, ss. 73-75 ve 89 ve devamı.

10 Bayraktar, Mehmet, *İslâm İbâdet Fenomolojisi*, Ankara, s. 65.

11 Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *Kitâbu'l-Luma'*, tahk.: Dr. Abdulhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdalbâkî Surûr, Mısır 1960, s. 50; Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî, *Kitab al-Taarruf li-Mazhab Ahl al-Tasavvuf*, tahk.: A. J. Arberry, M.A., Kahire 1934, s. 12, Hucvurî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 259.

12 Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, s. 377.

lelerinin sahabe halkalarındaki büyük siması Selmân b. Eslem el-Fârisî radiyallahu anh doğduğunda, kendisine Ruzbe adı verilmişti ve babasının adıyla birlikte Ruzbe b. Hoşnûd olarak biliniyordu.¹³ Bunun bir benzerini Şiblî hakkında düşünmek mümkündür. Dulef b. Cahder olan isminin benzer sebepten dolayı Ca'fer b. Yunus olarak değiştirilmiş olması iki isim arasındaki rivayet farklılıklarını telif etmeyi de mümkün kılmaktadır.¹⁴

Zikri geçen iki isimden Dulef b. Cahder ismi ilk tasavvuf kaynaklarında zikredilmektedir. Serrâc (ö.378/988) ve Kelâbâzî'nin (ö.380/990) eserlerinde Ebû Bekr Şiblî'nin adı sadece Dulef b. Cahder olarak nakledilmektedir.¹⁵ Ca'fer b. Yûnus adını ise Sülemî (ö.412/1021) zikretmektedir. Sülemî, bu ismi, Şiblî'yi sufi olarak ortaya çıktığı zaman ilk tanıyanlardan olan ve başka birçok mutasavvıfın hal tercemesini kendisinden naklettiği Hüseyin b. Yahya eş-Şâfiî'ye (ö.334/946) dayanarak vermektedir.¹⁶ Aslında kendi anlattığına göre Sülemî, Hüseyin b. Yahya'dan Şiblî'nin adını farklı bir şekilde duyunca – ki muhtemelen o da Dulef b. Cahder olarak biliyorken Ca'fer b. Yunus olarak işitmişti – şüphelenerek doğruluğunu sınamak için kendisi bizzat Şiblî'nin, o günkü adıyla Hayzerâniyye Kabristanı (bugün Bağdad, Âzamiyye'deki Ebû Hanife Kabristanı)ndaki kabrine gidip araştırmış ve Hüseyin b. Yahya'nın söylediği gibi olduğunu görmüştü. Bunu eserinde, '(Şiblî'nin) kabrinin üzerinde de öyle yazılmış olduğunu gördüm' diyerek ifade etmiştir.¹⁷ Daha sonra gelen başta Hatîb Bağdâdî (ö.463/1071) olmak üzere İbn Hallikân (ö.681/1283), Şa'rânî (ö.973/1565-6) gibi bir çok tabakât yazarı da Sülemî'nin bu naklini esas almışlardır.¹⁸

Şiblî'nin ismi hakkındaki bu farklı görüşler ve aralarında kesin tercih yapamama durumunu yukarıda açıkladığımız nedenle olabileceği gibi, başka bir şekilde izah edilebilecek olabilmesi de muhtemeldir. Buraya kadar ileri sürdü-

13 Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, Bağdad 1963, c. I, s. 20.

14 Bu bilgilere ek olarak, Halife Muhtedî'nin (hilafeti: Receb 255 h./ 869 m. – Receb 256 h. / 870 m.) Sâmarrâ'da karışıklıklar çıkıp, öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sırada yardım gelmesinden ümidini kestiği için İbn Hay'ûne'nin evine gizlendiği rivayet edilmektedir. Şiblî'nin babasının ismi olan Cuhder ismindeki değişik rivayetlerden biri olan Cebğaveyh ile nokta farklılıklarından kaynaklanan okuyuşla Hay'ûne'nin aynı kişi olması da muhtemeldir. Çünkü Saray'da mabeyinci olan bu kişinin Şiblî'nin babası olması kuvvetle muhtemeldir. Bk. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, c. II, s. 433; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIV, s. 392.

15 Serrâc, *aynı yer*; Kelâbâzî, *aynı yer*.

16 Sülemî, *Tabakât*, s. 377.

17 Sülemî, *age*, s. 73.

18 Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIV, s. 289; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtu'l-A'yân*, neşr: Ahmed Ferid er-Rifâî, Mısır, c. V, s. 277; Şa'rânî, Abdulvahhâb b. Ahmed b. Ali, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Mısır, c. I, s. 89.

ğümüz varsayımlardan farklı olarak şu şekilde de iddia edilebilir:

Ebû Bekr Şiblî, makam, mevkî, şan, şöhret, servet ve iktidar gücünden sonra tasavvuf yolunu seçince, sufi dünyasına yeni bir isimle girmiş ve bu isim de Dulef b. Cahder adı olmuştur. Bunu niçin yapmış olabileceğine dair bir soru akla gelebilir. Şiblî'nin bizzat üstadları olan Hayru'n-Nessâc (ö.332/935) ve Cüneyd Bağdâdî'in (ö.298/911) rivayet ettikleri Ebû Hamza Bağdâdî es-Sûfî'nin (ö.289/902) şu sözünü misdak edinmiş olmalıdır: "Sadık sufinin alameti, insanlar arasında önceki yaşamındaki zenginlikten sonra fakir düşmesi, izzetli bir durumdan görünüşte zelil bir hale inmesi ve şöhretli bir hayattan sonra gizlenmiş olmasıdır."¹⁹ Kanaatimizce Şiblî, bu sözü düstur edindi ve sonuç olarak geri kalan hayatında yukarıdaki Dulef b. Cahder ismiyle tanındı; ölünceye kadar da böyle bilindi. Bununla birlikte, ailesi ve önceki hayatından itibaren kendisini tanıyanlar ona kabrinde yazılı asıl ismi olan Ca'fer b. Yunus ismiyle mektublar yazdılar. Nakledilen rivayetlerde, Şiblî'nin ailesinin kalabalık bir aile olduğunu; oğullarından birinin adının Gâlib olduğunu görüyoruz.²⁰ Adı geçen oğlundan, babası Şiblî hakkında kanaatimizi kuvvetlendiren haberler rivayet edildiğine rastlanmaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekmektedir: Ebû Bekr Şiblî, Halife Mütevekkil'in öldürüldüğü (ö.4 Şevvâl 247/ 11 Aralık 861)²¹ günlerde o zamanki başkent Sâmarrâ'da doğmuş olmalıdır. Bu sebeple, tıpkı bugün toplumumuzda rastlandığı gibi, Saray'da Halife'nin hâcibi olan babası tarafından kendisine Mütevekkil'in asıl ismi olan Ca'fer adı konulmuş olması muhtemeldir. Babasının isminin Yûnus olması ise, yine toplumumuzda görülen babanın ismini koyma adetinin o günlerde de yaşadığı varsayımlar oğullarından birinin adının Yunus olmasıyla açıklanabilir. Acaba Şiblî neden iki isim kullanmıştır, diye bir soru akla gelebilir. Bunu, yukarıda naklettiğimiz Ebû Hamza Bağdâdî'nin sözüne uymak maksadıyla yapmış olması muhtemeldir. Kaldı ki Şiblî, tasavvuf tarihinde iki ismi olan tek sufi de değildir. Şiblî'nin muasırı ve birçok rivayete göre yoldaşı ve arkadaşı olarak görülen²² Hallâc-ı Mansûr'un da biri Hüseyin b. Mansûr, diğeri Muhammed b. Ahmed Fârisî olmak üzere iki isminden bahsedilmektedir.²³ Bu da bize, sufilerin tasavvufî hayatlarında gerçek isimlerinden başka bir isimle meşhur olduklarını göstermektedir.

19 Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriye*, Mısır 1367, s. 127; Sülemî, *Tabakât*, ss. 296-297.

20 Serrâc, *Luma'*, s. 257.

21 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, c. II, s. 273; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 111.

22 Bu rivayetlerden biri, Şiblî'nin bizzat "Ben ve Hüseyin b. Mansûr bir tek şey idik; ancak o açıkladı, ben gizleyip sustum." dediği rivayettir.

23 İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Umem*, c. V, s. 155'den naklen Şeybî, Kâmil Mustafa, "Mukaddime", *Divânü Ebî Bekr eş-Şiblî*, Bağdâd 1967, s. 33.

Mâlikî mezhebinde olduğu rivayet edilen²⁴ Ebû Bekr Şiblî'nin, Abbâsî Devleti'nde çok az tabileri olmasına rağmen Endülüs Emevî Devleti'nin bir anlamda resmî mezhebi olan Mâlikîliği seçmiş olması oldukça yadırganacak bir durumdur. Vatani Maverâunnehir olan birinin Kuzey Afrika ve Endülüs'te yaygınlaşan Mâlikî mezhebine tabi olması oldukça gariptir. Bu iki şekilde izah edilebilir:

Birincisi; Şiblî'nin hilafet sarayında yetişmiş olmasıdır. O, halifeler ve oğullarıyla güvenilir ve sıkı bir ilişki içindeydi. Bunlardan 242/856-7'de doğan Mu'tezid (hilafeti: 279/892 – 289/902) Şiblî'nin yaşıtıydı. Muhtemelen Şiblî, Mâlikî mezhebinin bu mezhebe yakın tek Abbâsî halifesi olan Mu'tezid'in eğitimcilerinden öğrenmiş ve Halife gibi onlardan etkilenmiş olmalıdır.

İkincisi ise; Herevî'nin görüşündeki gibi, Şiblî'nin Mısırlı olup daha sonra Mısır'dan Bağdad'a gelmiş olduğudur.²⁵ Bu şekilde onun Mâlikîliğin vatani olan yerlere yakın bir coğrafyada Mısırlı oluşuyla Mâlikî oluşu açıklanabilir. Bu durumda Şiblî'nin çocukluğu ve gençliğinin bir döneminde dayısının yanında Mısır'ın İskenderiye şehrinde yaşadığı ve Mâlikîliği orada benimsediği varsayılabilir. Aslında ismi zikredilmeyen dayısının İskenderiye'de Emîru'l-Umerâ olduğunun nakledildiğini²⁶ belirtmeliyiz. Bu varsayımı Şiblî'nin her ne kadar bizzat Mısır'da bulunduğunu haber veren bir rivayet gelmemiş olsa da, Yemen'de, Şam'da, Medîne'de ve Mekke'de bulunduğunu söylemesi de desteklemektedir.²⁷

c. Tasavvufa İntisabı ve Sülûku

Tasavvufa intisabından önce Ebû Bekr Şiblî, Abbâsî Sarayı'nda babası gibi hâcibti (mâbeyinci). Askerî ve sivil işler için hilafet sarayında görev alan Türklerin Sâmarrâ'da ikamet ettikleri zamanlarda yaşayan Şiblî'nin, Abbâsî Sarayı'nda çalışan bir aileye mensub olması yadsınamaz. Babası, Halife Mu'temed'in (hilafeti: 256/870 – 279/892) kardeşi Muvaffak'ın (Ebû Ahmed Talha b. Ca'fer Mütevekkil – ö. 278/891) hâcibu'l-huccâbı idi. Bu arada hatırlanması gereken önemli bir husus da, Abbâsî Sarayı'ndaki bütün hâciblerin Türklerden olduğudur.

İşte Ebû Bekr Şiblî, Muvaffak'ın hâcibliğini henüz onun veliahdlığı zamanında yaptığı sırada tevbe edip tasavvuf yoluna girdi.²⁸ Muhtemelen

24 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 25; Şa'rânî, *Tabakât*, c. I, s. 89.

25 Câmî, *Nefehâtu'l-Üns*, s. 174.

26 Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, c. XIV, s. 389.

27 Hatîb Bağdâdî, *age*, c. XIV, s. 393.

28 Hatîb Bağdâdî, *age*, c. XIV, s. 389.

Muvaffık'ın 278/891 senesinde ölümü ve hakimiyetin oğlu Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Talha'ya (Mu'tezid Billah lakabıyla halife olmadan önce) geçmesi gibi çeşitli sebeplerden devlet hizmetini bıraktığında böyle bir yolu seçmiştir.²⁹ Mes'ûdî, Halife Mu'temed'in 279/892 tarihinde ölümünden sonra zulüm ve yağmanın başladığını söylemektedir.³⁰ Böyle bir ortamda Şiblî ve babasının makam ve mevkilerinin ellerinden alınıp mallarının yağmalanmış olması muhtemeldir. Çünkü yine Mes'ûdî'nin ifade ettiğine göre, bir sene önce ölen babası veliahd Muvaffık'ın yerine halife olarak amcası Mu'temed'den sonra hilafet makamına oturan Halife Mu'tezid Billah, insanlara akla gelmeyecek kadar çeşitli eziyetler yapan sert ve zalim biriydi.³¹

Hilafetin Mu'tezid Billah'a geçmesi, hilafet divanı ve veliahdın belirlenmesinden sonra Şiblî'nin hizmetine ihtiyaç duyulmamış olması düşünülebilir: Bu durumda bize göre, Şiblî, -ister isteğiyle, ister isteği dışında,- yeni Halife'yle geldiği Bağdad'taki hâciblik görevinden Taberistan'a bağlı Demâvend veya Dunbâvend'e Emîr olarak tayin edilmiştir. Halifelik makamı tarafından, o zamana kadar yapmış olduğu görev ve hizmetlerinin karşılığı olarak Şiblî'ye, arazisinde geçimini sağlayabilmesi için bu beldenin verildiği kaynaklarda zikredilmektedir.³² Onun tasavvufî hayatına başlamadan önceki hayatının Muvaffık'ın öldüğü 278 h. /891 m. senesiyle tamamlandığını söyleyebiliriz. Çünkü Şiblî'nin tasavvuf hayatına geçişinden önce görev yerine veya Demâvend topraklarındaki emri altındaki çiftçiler ve diğer çalışanları idare etmeğe dönüp onlara "Ben Muvaffık'ın arkadaşıydım ve beni size vâli tayin etmişti. Sizler benim işimi kolaylaştırın, serbest bırakın!" dediği rivayeti³³ bunu destekler. Bu olayın Şiblî otuzbir yaşındayken Muvaffık'ın hilafet günlerinde veya öldüğü senede olması gerekir.

Şiblî'nin yaşadığı IV. yüzyılın sonu ve V. yüzyılın başı Abbâsî aristokrasisinin hakim olduğu bir zaman dilimiydi. Hilâfet merkezinde meydana gelen olaylar ve halka bunların yansıması Şiblî'yi kendi bulunduğu bu halden alıp tedricen dünya hayatını terk etmeye ve rûhî bir yola sevk etmiş olmalıdır. Şiblî konumunda zengin, resmî bir görevi olan, halifelerin çok yakınında bulunan ve bir bölgenin emiri olan bir kişi zulüm, haksızlık, zorlama gibi olumsuzlukları çok yakından görmüş olmalıdır. İşte yaşadıkları ve gördükleri onu iki yoldan birine yöneltecekti. Ya bütün olanlardan gözünü kapatarak vicdanını geniş

29 Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, c. II, s. 460-1.

30 Aynı yer.

31 Mes'ûdî, *age*, c. II, s. 462-3.

32 Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIV, s. 389.

33 Hatîb Bağdâdî, *age*, c. XIV, s. 389; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 25.

tutarak mal ve mansıbını arttırmak; ya da bu hayattan ayrılarak olanların temel kaynağı olan mal ve mansıbı terk etmek.. Daha sonraki hayatında görüleceği üzere Şiblî gibi duygusal birinin, çevresindekilerin önceleri kahraman, cesur ve kendisine itaat edilen bir hükümdarken ve yıllarca savaş meydanlarında düşmanlarına karşı zaferler kazanmışken son zamanlarında yerinden kalkamayan biri oluşundan, makam sahiplerinin ayaklanma ve baş kaldırırlarla acı ve ızdırablara düşmesinden, zengin iktidar sahiplerinin muhtaç duruma çevrilmesinden, refah ve bolluk içindeki bir hayattan asılarak ve başı vurularak ölüme gitmesinden, plan ve projelerini bırakıp giden, kendilerini öldüren halifeleri duymaktan etkilenmiş olmalıdır.

Nitekim Ferîduddin Attâr Şiblî'nin Tasavvuf yoluna başlamasına sebep olan hadiseyi şöyle anlatmaktadır: Şiblî, Demâvend'deki emirlik günlerinde Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmışken Rey Emîri ve görevlilerinden oluşan bir toplulukla, Emîrlere makam hil'atini giydirme töreninde beraber oldu. Tören tamamlandıktan ve protokol ayrıldıktan sonra Emîr ve beraberindekiler gidecekleri yere doğru yola çıktılar. Emîrin üzerinde hil'at vardı. Yolda Emîri hapsîrîk sıkıştırdı; o da aklına herhangi bir şey gelmeksizin ve saygı gerektiren resmi kıyafetleri çıkarmamışken hapsîrdiği şeyi hil'atinin yenine tükürdü. Emîrin yaptığıının çirkinliğinin haberi Halife'nin kulağına ulaştı. Bu davranış Halife tarafından ihanet ve kötü niyet olarak anlaşıldı. Hemen Halife'nin huzuruna çağrıldı, ihanetle suçlandı, hil'at üzerinden çıkarıldı ve emirlikten alındı. Bu olay ve sonuçlarından Şiblî son derece etkilendi, düşünceye daldı ve nefesine şöyle dedi: "Bir mahlukun hil'atini mendil olarak kullanan bir kişi azl edilmeye müstehak ve hil'ati geri vermeye mahkum olursa, bu işi âlemlerin Rabb'inin hil'atiyle işleyen bir kişiye ne yapılır!" Şiblî Halife'nin huzuruna çıktı ve kendi kendine söylediklerini ona da söyledi: "Ey Emîr! Sen bir mahluksun ve hil'atinle edepsizlik yapılmasına razı olmuyorsun. Bunun için takdir ettiğin de malumdur. Muhakkak ki Allah benim üzerime muhabbetinin ve marifetinin hil'atini giydirmiştir ve onun mahluklarının hizmetinde mendil olarak kullanılmasına razı olması muhaldir." Bu olaydan sonra Şiblî yolunu seçti ve Hayru'n-Nessâc Ebu'l-Hasan Muhammed b. İsmail'in (ö.322/837) meclisine gitti. O da Şiblî'nin elinden tuttu, nefsinin itminânı ve takvası için uğraştı ve onu Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö.298/911) yönlendirdi.³⁴

Yalnızca Attâr'ın bütün ayrıntılarıyla anlattığı bu rivayet doğru olsa da olmasa da bütün kaynakların ittifak ettikleri Şiblî'nin madde alemini terk ederek manâ alemine yönelme yolunu seçtiği ve Hayru'n-Nessâc'ın elinde tevbe

34 Attâr, Ferîduddin, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, çev: Doç. Dr. Süleyman Uludağ, c. I, ss. 624-625.

ettiğidir.³⁵ Ancak Şiblî'nin Hayru'n-Nessâc'a teslim olması konusunda bundan daha fazla bir bilgi yoktur. Muhtemelen Şiblî Sâmarrâ'da onun elinde tevbe etmiş ve kendisine hidayet yolunu göstermesini, müridi olarak kabul etmesini istemiş fakat Hayru'n-Nessâc ona Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetini tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine Şiblî, bu yola olan bütün arzu ve isteği ile Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanına gitmeden önce, yine Hayr'ın nasihatıyla bütün geçmişiyle ilgi ve alakalarını kesmek için Demâvend'deki malına ve raiyetine dönmüş, onlardan yukarıda naklettiğimiz kendisinin yolunu kolaylaştırmalarını, açmalarını istemiş, onlar da bunu yapmışlardır.

Demâvend'le ve geçmişiyle bütün alakalarını kestikten sonra Şiblî Cüneyd'e gelmiş, kendisini irşad etmesini ve hidayet yolunu göstermesini istemiştir. Şiblî'nin şöhreti bu büyük sûfiye kendinden önce gelmiş olmalıdır. Bu yüzden Cüneyd, onun nefsinden geçmişin bütün izlerini silmeyi, ruhundaki cevheri ve kabiliyetini ortaya çıkaracak bir imtihanla sınamayı diledi. Bu meşakkatli sınav iki şekilde kaydedilmiştir: Birincisi, Hucvîrî'nin (ö.466/ 1074) naklettiği rivayet; ikincisi ise Ferîduddin Attâr'ın kendine has üslûbuyla anlattığı hikayedir.

Hucvîrî'nin rivayetine göre Şiblî Cüneyd'e geldiğinde, Cüneyd ona, "Ey Ebû Bekr, senin başında 'ben Halife'nin ve Sâmarrâ Emîri'nin Hâcibu'l-Huccâbî'nin oğluyum,' diyerek dolaşp duran bir gurur var. Sen pazara çıkıp, karşılaştığın her insandan bir şeyler dilenerek nefsinin değerini öğrenmediğin sürece sende hiçbir fayda olmaz," dedi. O da bunu yaptı. Her gün dilenmek için pazara çıkıyor, gündün güne topladığı azalıyordu. Bir sene geçtikten sonra öyle bir dereceye geldi ki, bütün çarşayı ve pazarı dolaştığı halde kendisine kimse bir şey vermedi. Şiblî, nefsi kırılmış, kanatları inmiş olarak Cüneyd'e geldi. Şerefının, gücünün kendisine yardımı olmamıştı; zillete düşmüş hali insanların kalbini ona karşı tahrik etmemişti. Bunun üzerine Cüneyd ona şöyle dedi: "Şimdi değerini tanıdın, ey Şiblî! İnsanlardan hiçbiri sana hiçbir kıymet vermedi. Sen de onlara hiçbir şekilde gönül verme, bağlanma; onları hiçbir hususta dikkate alma!"³⁶

Ferîduddin Attâr'ın anlattığına göre Şiblî bu yola sülûkunun başında Cüneyd'e geldi ve ona "bana senin yanında Rabbânî ilim cevherinin olduğunu söylediler. Ya onu bana karşılıksız menâha (hediye) ver, veya bana sat," dedi. Cüneyd ona şöyle cevap verdi: "Onu sana satamam; senin yanında onun karşılığı yok. Şayet sana karşılıksız verirsem, çok ucuza almış olursun; kıymetini

35 Hatib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XIV, s. 389; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 225; Şa'rânî, *Tabakât*, c. I, s. 89.

36 Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 508.

bilmezsin. Benim yaptığım gibi, önce farktan bir adım yap, fark makamını elde et; sonra kendini bu denize at! Sabreder ve beklersen umulur ki muzaffer olursun.” Sonra Şiblî ne yapacağını sordu. Cüneyd de ona; “git, insanlara kibrit sat,” dedi. Bir yılın sonunda bu kez; “bu ticaret, insanlar arasında seni meşhur etti, şimdi derviş ol; nefsini dilenmekten başka bir şeyle meşgul etme,” dedi. Bir yılın sonunda Şiblî, Bağdâd’ın caddelerinde dolaşüyor, elini açarak her rastladığından ihsanlarını dileniyor, hiç kimse ona hiçbir şey vermiyordu. Sonra Cüneyd’e döndü. Bunun üzerine Cüneyd ona; “Şimdi gördün mü? İnsanların gözünde hiçbir şey değilsin! O halde onlara gönül bağlama, onları hiç hesaba katma! Geçmiş günlerinin bir kısmında hâcib idin, sonra bölgelerin birinde emirlik yaptın. İşte oraya dön ve kendilerine kötülük yaptığın kimselerin tümünden seni afvetmelerini iste,” dedi. Şiblî, bu emre uydu ve kapı kapı dolaşarak dört yıl geçirdi. Sonunda bir kişiden başka herkesten af dilemeyi başardı. O kişiyi evinde bulamadı. Şiblî o kimseye yaptığı haksızlığı afvettirme niyetiyle akçe verdiği halde gönlünün mutmain olmadığını söylemiştir. Cüneyd, Şiblî dönüp yanına geldiğinde ona şöyle dedi: “Hâlâ sende şöhrete meyl devam ediyor. Git ve bir sene daha insanlardan dilen!” Şiblî her gün kendisine verilen sadakaları Cüneyd’e veriyor, o da fakirlere dağıtıyor, Şiblî’yi ertesi gün sabaha kadar yiyeceksiz bırakıyordu. Bu minval üzere bir yıl geçince Cüneyd, Şiblî’yi diğer müridlerine bir yıl hizmet etmek üzere mürid olarak kabul etti. Bir yıl hizmet tamamlanınca Cüneyd ona, “Şimdi nefsin hakkında ne düşünüyorsun,” diye sordu. Şiblî; buna “Ben nefsimi yeryüzünde yaratılmışların en değersizini sayıyorum,” diye cevap verince şeyhi Cüneyd “Şimdi imanın sıhhat bulmuştur,” dedi.³⁷

Anlatılan bu menkabe ilk dönem sûfîlerinin mücâhedelerini ve meşakkatleri yüklenmelerini gösteren güzel bir örnektir.

2. Tasavvuf Tarihindeki Yeri

Şiblî’nin Cüneyd’e intisabı sırasında yaşadıkları insan tabiatının alışkanlıklarını terk ederek sûfî şahsiyetine dönüşmesini gösteren bir örnektir. O sûfî şahsiyeti kendisinde tabiat ve mîzâc oluncaya kadar mücâhedeye ve nefsini kırmaya devam etmiştir. Aynı zamanda oldukça zühd ehli bir hayatı tercih eden Şiblî, kendisiyle sülûkunu niyet ettiği yolda engel kalmaması için mallarını ve kitaplarını dağıtmıştır.³⁸ Mücâhede konusunda, nefsin azâba razı eden Şiblî şöyle demiştir: “İlk başladığım zamanlarda bana uyku bastırınca tuzla sürme çeker-

37 Attâr, *Tezkiretu’l-Evliyâ*, c. I, s. 325-326.

38 Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 454.

dim, bu hale alışınca bir mili ısıttım ve onunla sürme çektim.”³⁹

a. Tasavvufu: Meşrebi, Görüşleri

Hayatının tamamı tevhîd olan Şiblî'ye göre zühd, 'kalbin eşyâdan, eşyânın Rabb'ine çevrilmesidir.'⁴⁰ Sohbetindeki müridlerine şöyle söylediği nakledilmiştir: "Dünyayı âşıklarının, âhireti tâliplerinin yüzüne çarp; nefsin serbest bırak; o zaman vasil olmuşsun demektir. 'Allah' dediğin zaman O Allah'tır; sustuğun zaman yine O Allah'tır. Bu çok büyük bir makamdır." Başka bir rivâyette de; "Sûfî, Allah'la beraber iki cihanda da Allah'tan başkasını görmez," demiştir.⁴¹

Şiblî'ye göre tevhîd Allah'a dâimî olarak aşk, mutlak boyun eğme ve sınırsız tevekküldür. Kendisine bu yolun başının ve sonunun ne olduğu sorulduğunda, "başı O'nun marifeti, sonu da tevhîdidir," demiş; marifetin alametinin ne olduğu sorusuna ise muhabbet olduğu cevabını vererek, "Çünkü O'nu tanıyan kimse O'nu sever," diye eklemiştir.⁴²

Şiblî'nin tevhîd anlayışı dostu Hallâc'ın dile getirdiği tevhîd görüşü gibidir. Şiblî dünya ve âhiretin rüya, Allah Teâlâ'nın uyanıklık olduğunu söylemiştir.⁴³ Ona göre bu haldeki sûfî Sevgilisi olarak Allah'ı razı etmek için şeriate uysa, gayesi Allah'tır; O'nun sevabını istemek, azabından korkmak değildir. 'Arif kimdir,' diye soranlara, bir seferinde "bir sineği taşıma gücüne dahi sahip olmayan kimse," diye, başka bir seferde ise, "Arif, yedi kat gökleri ve arzı bir tek kirpiğinin üzerinde taşıma gücüne sahip olan kimsedir," diye cevap vermişti. Kendisine bir zamanlar öyle diyorken şimdi böyle söylediğini soranlara, "o zaman biz biz idik, şimdi biz O'yuz," demiştir.⁴⁴

Şiblî'nin işaretleri ile Hallâc'ın sözleri arasında çok açık benzerlikler görülmektedir. Şiblî'nin Hallâc'ın öldürülmesi sırasında hazır olduğunu haber veren birçok rivayet bulunmaktadır. Bunu insanlar Hallâc'ı recm etmek için taş attıklarında Şiblî'nin şer'î fetvaya muvafakat etmek kasdıyla gül attığında Hallâc'ın o zamana kadar neşe ve mutluluk içindeyken o gülden dolayı "ah" çekmesi üzerine verdiği cevap açıklamaktadır. Hallâc'a, "sana atılan bunca taşlardan hiçbirine niçin ah etmedin; atılan bir güle ah çekmenin sırrı nedir," diye sorulunca o, "onlar bilmiyorlar, onun için mazurdurlar; onun (Şiblî'nin)

39 Serrâc, *Luma'*, s. 257; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 257.

40 Ebu Nuaym Isfehânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Beyrut, c. X, s. 370.

41 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 119.

42 Serrâc, *age*, s. 75.

43 Ebû Nuaym Isfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 372.

44 Attar, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, c.I, s. 642-643.

yaptığı gücüne gitti, zira o biliyor, bunu yapmamalıydı,” diye cevap vermişti.⁴⁵ Bu olayla ilgili rivayetlerin birinde Şiblî, o sırada etrafında bulunanlara “Ben ve Hallâc bir tek şey idik, beni deliliğim (idamdan) kurtardı, onu ise akli mahvetti,” demiştir.⁴⁶ Gerçekten insanlar Şiblî’nin birçok kereler küfrü gerektiren sözlerine şahid olmuşlar, bu yüzden onu uzun süre akıl hastanesine kapatmışlar, ancak insanların ilgisi yine kesilmemiştir.⁴⁷ Yirmi sekiz kere delilik geçirdiği nakledilmiş, bu yüzden ‘Leylâ’nın Mecnûn’u’ diye lakap takılmıştır.⁴⁸ Bu konuyla ilgili kendisinden şöyle söylediği rivayet edilmektedir:

“Şu Benî Âmir’in mecnunu kendisinden Leylâ sorulduğunda, ‘Ben Leylâ’yım’ derdi. O Leylâ ile Leylâ’dan gâib olur, tâ ki Leylâ’yı dâimi gördüğü bir halde kalır ve Leylâ’dan başka bütün manalardan kendini kaybedirdi.”⁴⁹

Şiblî Leylâ’nın Mecnûn’unu ve onun halini İllâhî aşk için kendine örnek almış, deliliği kendisine gelebilecek itham ve saldırılara karşı kalkan yapmıştı. Bu yüzden işaretlerle konuşuyor, şiirlerinde istiareler kullanıyordu. Şu söz Bağdâd’ın şeyhleri arasında meşhur olmuştur: “Bağdâd’ın üç harika şeyi vardır: Şiblî’nin işaretleri, Murtaîş’in nükteleri, Câfer el-Huldî’nin hikâyeleri.”⁵⁰

b. Silsilesi

Tarikatlarda şeyhden şeyhe ulaşarak tarikat pîrine, ondan da yine şeyhten şeyhe ulaşarak, aynı şekilde Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’e kadar ulaştığı kabul edilen zincire silsile denilir.⁵¹ Zincir anlamına gelen silsileyle Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’e bağlanmayan bir şahsın, tarikat bünyesinde irşâda ehliyetli olduğu kabul edilemez. Tarikatların en önemli özelliklerinden biri olan Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’e kadar ulaşan kesiksiz bir silsileye sahip olmaları şartını Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1623), “*Tevhîdden istifâde için, mutlaka kesiksiz bir silsileye sahip bir mürrîd-i kâmil tarafından telkin edilmesinin zorunlu olduğu*” şeklinde ifade eder.⁵²

45 Attâr, *Tezkiretu’l-Evliyâ*, c. I, s. 603.

46 Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 254. Şiblî, Ebû Bekr, *Dîvânü Ebî Bekr eş-Şiblî*, haz.: Kâmil Mustafa Şeybî, Bağdâd 1964, s. 52.

47 Şa’rânî, Abdulvahhâb b. Ahmed b. Ali, *el-Yevâkît ve’l-Cevâhir fî Akâidi’l-Ekâbir*, Mısır 1351’den ofset, c. I, s. 15.

48 Ebû Nuaym Isfehânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 372.

49 Serrâc, *Luma’*, s. 437.

50 Hucvirî, *age*, s. 259; Sülemî, *Tabakât*, s. 349.

51 Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 199; Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikati Olarak Halvetiyye’nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili,” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, c. XXXIX, s. 551.

52 Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikati*, İstanbul 1990, s. 152; Aşkar, agm, s. 552.

Tarikatler biri Hazret-i Ebû Bekr radiyallâhu anh'a, diğeri de Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh'e nisbet edilen iki asıl silsile kabul etmişlerdir. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in Hazret-i Ebû Bekr'e Lafza-i Celâli, Hazret-i Ali'ye de Kelime-i Tevhîdi telkîn ettiği belirtilir.⁵³ Böylece tarîkatlerde, bu iki görüşten hareketle, Hazret-i Ebû Bekr'e ulaşan silsileler zikr-i hafîyi, Hazret-i Ali'ye ulaşan silsileler de zikr-i cehrîyi benimsemişlerdir.⁵⁴

Tasavvufun tarîkatlar henüz tesis edilmeden önceki tasavvuf dönemi diye adlandırılan devrinin önemli simalarından Şeyh Ebû Bekr Dulef b. Cahder'in silsilesi Hazret-i Ali'ye ulaşan silsilelerdendir. İsmi tasavvuf silsilelerine girmiş ve Seyyidu't-tâife Cüneyd'den sonra yer almış olan Şiblî'nin Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den kendisine kadar irşâd izni aldığı silsilesi şu şekildedir⁵⁵:

53 Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman radiyallâhu anhumâ'ya da zikir telkîninde bulunmuştur. Bu konuda Sâdık Vicdânî şunları nakletmektedir: Hadîs-i Kudside "Ene celîsu men zekeranî" buyuran Rasûl-i Kibriyâ aleyhi ekmelu't-tehâyâ Hazretleri "Yeryüzünde 'Allah, Allah' diyen oldukça kıyâmet kopmaz" telkîninde bulunduğu ve tarîk-i Hakk'da rûkn-i kavî zikr-i ilâhî olub zikre devamsız vâsıl-ı Hakk olmak mümkün olmadığı cihetle zikrullâhın lisân ve cinân ile sûret-i ifâsını şu dört tavr üzerine tâlîm ve telkîn buyurmuşdur: *Tavr-ı Evvel*: Mekke'den Medîne'ye hicret-i seniyyeleri esnâsında üç gün üç gece ihtifâgâh-ı nebiyyâneleri olan ğâr-ı mübârekte Seyyidu'l-Muhâcirîn aleyhi salavâtullâhi'l-muîn Hazretleri refik-ı siddîkları Ebû Bekri's-Siddîk' radiyallâhu anh'a "Câlisen ala'l-fehzeyni ve ğâmidî'l-ayneyni'l-müteberrikeyni alâ vecî't-teslîs", yâni, "Diz çökerek mübârek gözleri kapalı olduğu halde üç kere tekrâr etmek sûretiyle zikr-i hafî'yi telkîn buyurmuşdur. *Tavr-ı Sâni*: Sultânü'l-Enbiyâ Hazretleri Ömerü'l-Fârûk' radiyallâhu anh'a zikrullâha müdâvemet vücûbunu emr ve tavsiye buyurdıkları sırada 'lâ ilâhe illallâh' kelime-i tevhîdini "bi'l-meddi ve habsi'n-nefs": 'lâ', ve "bi'l-meddi ve'l-habs": 'ilâhe', ve "bi'l-lafzi ve'r-remy": 'illâ', ve "bi'l-meddi ve'r-remy": 'Allâh' târîfiyle üç kere tekrâr ederek telkîn buyurmuşdur. *Tavr-ı Sâlis*: Serdâr-ı asfiyâ Hazretleri, halîle-i celîlesinin irtihâli üzerine tâziye için Osman zi'n-Nüreyn radiyallâhu anh'in hânesini teşriflerinde muşârun ileyhi karşılarına oturub: Zihin ve fikrinden dünyâyâ âid şeyleri çıkar, emriyle tahliye-i bâtın etdirdikten sonra 'bilâ harfîn ve lâ savtîn illallâh' demeyi telkîn buyurmuşdur. İşte bu da zikr-i kalbî'dir. *Tavr-ı Râbi*: İmâmu'l-evliyâ Hazretleri, Aliyyu'l-Murtezâ kerremallâhu vecheh ve radiyallâhu anh'i bir gün karşılarında oturub "Yeryüzünde 'Allah' diyecek kimse kalmayınca kadar zikrullâh'a müdâvemet lüzûmunu tebliğ buyurmaları üzerine Aliyyu'l-Murtezâ: Yâ Rasûlallâh! Nasıl zikr etmeli? Diye istizâh eylemişdi. Seyyidu'l-evvelîn ve'l-âhirîn Hazretleri: Gözlerini yum, sükût et, ben yapayım, sen dînle ve sonra yap, dedikten sonra mübârek gözleri kapalı olduğu halde re's-i saâdetlerini ibtidâ sağ, müteâkıben sol taraflarına çevirerek ve cehr-i savt ederek: 'Lâ ilâhe illallâh, lâ ilâhe illallâh, lâ ilâhe illallâh' diye telkîn buyurmuş, Cenâb-ı Aliyyu'l-Murtezâ da bu târif-i Risâletpenâhî vech ile ve cehr-i savt ile kelime-i mübâreke-i tevhîdi üç kere tekrâr eylemiştir. İşte bu da zikr-i cehrî'dir. Vicdânî, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye, Melâmîlik, Şehzâdebaşı* 1338-1340, ss. 9-11.

54 Vicdânî, *age*, ss. 10-11; Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul 1992, s. 241; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 199; Aşkar, "Bir Türk Tarikati Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili," ss. 553-554.

55 Tabîbzâde, Dervîş Muhammed Şükrü b. İsmâil, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 1908, vr. 4/a-4/b; Vicdânî, Ebû Rıdvân, M. Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye, Kâdiriyye Silsilenâmesi*, Matbaa-i Âmire 1338-1340, s. 12.

1. Seyyidu'l-evvelîn ve'l-âhirîn Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri (10/632),
2. Ebu'l-Haseneyn İmâm Aliyyu'l-Murtezâ b. Ebî Tâlib kerremallâhu vecchêhû ve radyallâhu anh (ö.29/661),
3. Ebû Saîd Hasan b. Yesâr el-Basrî radyallâhu anh (ö.110/728),
4. Şeyh Habîb el-Acemî kaddesallâhu sırrahû (ö.130/748),
5. Şeyh Dâvûd et-Tâî kaddesallâhu sırrahû (ö.165/782),
Buraya kadar bir başka kol da şu şekilde gelmektedir:
1. Seyyidu'l-evvelîn ve'l-âhirîn Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri (10/632),
2. Ebu'l-Haseneyn İmâm Aliyyu'l-Murtezâ b. Ebî Tâlib kerremallâhu vecchêhû ve radyallâhu anh (ö.29/661),
3. Ebû Abdillâh İmâm Hüseyin radyallâhu anh (ö.49/670),
4. Ebû Muhammed İmâm Zeyne'l-âbidîn Ali radyallâhu anh (ö.95/713),
5. Ebû Câfer İmâm Muhammed Bâkır radyallâhu anh (ö.114/733),
6. Ebû Abdillâh İmâm Câfer es-Sâdık radyallâhu anh (ö.148/765),
7. Ebu'l-Hasen İmâm Musâ el-Kâzım radyallâhu anh (ö.183/799),
8. Ebu'l-Hasen İmâm Ali er-Rızâ radyallâhu anh (ö.203/818).
Buradan sonra Ma'rûf-ı Kerhî'den itibaren iki kol birleşerek devam etmektedir:
9. (6).eş-Şeyhu'l-Efham Ebû Mahfûz Ma'rûf Ali el-Kerhî kaddesallâhu sırrahû (ö.200/815),⁵⁶
10. (7).Şeyh Ebu'l-Hasen Seriyu's-Sakatî kaddesallâhu sırrahû (ö.253/867),
11. (8).Seyyidu't-Tâife Hazret-i Cüneyd-i Bağdâdî kaddesallâhu sırrahû (ö.297/910).
Seyyidu't-tâife diye tanınan Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar olan silsile, *Halvetiyye*, *Mevleviyye*, *Bayrâmiyye*, *Sühreverdiyye*, *Desûkiyye* gibi, silsilesi Hazret-i Ali'ye ulaşan pek çok tarikatta aynıdır. Aslında tasavvuf döneminde yaşayan bu büyük sûfînin ismine nisbetle ondan sonraki silsileye artık *Cüneydiyye* denilmiştir.⁵⁷
12. (9).Şeyh Ebû Bekr Dulef b. Câfer (Cahder) Şiblî kaddesallâhu sırrahû (ö.334/945).

56 İlk rakamlar naklettiğimiz ehl-i beyt yoluyla gelen silsileye göre verilen numaralandırmadır. Parantez içindeki rakamlar ise, bu silsileden önce naklettiğimiz silsileye göre olan sıralamadır.

57 Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998, s. 88.

c. Şeyhleri

Önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi Şiblî, dünyevî zenginlikler içinde deb-debeli bir hayat yaşarken zühd yolunu seçmiş mutasavvıflardan biridir. O bu yolu seçerken önce yaşadığı Sâmarrâ şehrinde Hayru'n-Nessâc'ın elinde tevbe etmiş, onun tavsiyesiyle Bağdad'a gelerek Cüneyd'in halkasına girmiştir. Devrin tasavvuf anlayışı gereği yaşadığı zamanın bir çok sûfîsinden istifade etmiş olabileceğini düşündüğümüz Şiblî'nin tasavvuf yolundaki şeyhleri bu iki büyük velî olmuşlardır.

1. Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/910):

Tasavvuf tarihlerinde Seyyidu't-Tâife olarak büyük bir şöhrete sahip olan Cüneyd-i Bağdâdî, dayısı Seriyu's-Sakatî'nin halefi olarak silsilelerde yerini almış bir sûfîdir. Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed aslen Nihavend'lidir. Bağdad'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Fıkh-i bâtinî demek olan tasavvufta imam olan Cüneyd, aynı zamanda fıkh-ı zâhirîde de âlimdi. Dayısı Seriyu's-Sakatî'nin yanı sıra Hâris el-Muhâsibî ve Muhammed Ali Kassâb'ın sohbetlerinden de istifade etmiş zu'l-cenâheyn (: iki kanatlı = ilm-i zâhir ve ilm-i bâtinî cem etmiş) âbid ve âlim bir zâttî.⁵⁸

2. Hayru'n-Nessâc Ebu'l-Hasen Muhammed b. İsmâil (ö.322/837):

Rey şehrinin Sür kasabasından olan Ebu'l-Hasen Hayr b. Abdillâh en-Nessâc, Bağdad'a yerleştikten sonra Asıl adı Muhammed b. İbrahim es-Samerî olan Ebû Hamza ve Seriyu's-Sakatî ile dost olmuş, arkadaşlık yapmıştır. Nessâc, elinde tevbe eden Şiblî'yi Cüneyd'e gönderirken, Cüneyd, Nessâc hakkında; "O, hepimizin iyisidir," demiştir. Elinde tevbe edenler arasında Şiblî gibi meşhur büyük sûfîlerden İbrahim el-Havvâs'ın da bulunduğu nakledilmektedir.⁵⁹

d. Dostları, Talebeleri

Aslında Ebû Bekr Şiblî'nin dostlarıyla talebelerini tamamen ayırt etmek pek mümkün görülmemektedir. Tabakât kitaplarının bize gösterdiği, o zamanda yaşayan sûfîlerin üstadından başka şeyhlerin sohbetine de devam ettikleri, hatta birbirlerinden bile istifade ettikleridir. Bu yüzden bir kaynakta dost ve

58 Geniş bilgi için bk. Sülemî, *Tabakât*, s. 155-163; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 24; Ebû Nuayn Isfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 255-287; Şa'rânî, *Tabakât*, c. I, s. 98-101; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, c. I, s. 146; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. VII, s. 241-249.

59 Geniş bilgi için bk. Sülemî, *age*, s. 322-325; Kuşeyrî, *age*, s. 33; Ebû Nuaym Isfehânî, *age*, c. X, s. 307; Şa'rânî, *age*, c. I, s. 120; İbn Hallikân, *age*, c. I, s. 219; Hatîb Bağdâdî, *age*, c. VIII, s. 345-347.

arkadaşı olarak zikredilen bir zat, başka bir kaynakta talebelerinden biri olarak kaydedilmiş olabilmektedir.

1. Dostları

Şiblî'nin en önemli dostlarından biri Hallâc'tır. Aralarında geçtiği nakledilen birçok menkabe kaynaklarda nakledilmiştir. Şiblî'nin başka birçok dostu olduğu da muhakkaktır. Ancak bu dostlarının çoğu Tabîbzâde'nin *Silsilenâme'*inde halîfeleri olarak kaydedilmiştir. Biz *Silsilenâme'*yi esas alarak onları talebeleri bölümünde zikretmeyi uygun gördük.

1.a. Hallâc-ı Mansûr (ö.309/921):

Şiblî'nin dostları arasında en tanınanı Ebû Muğîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'tır. İran'daki Beydâ diye bilinen meşhur bir şehirde doğmuş, Vâsî'ta ve Irak'ta yetişmiştir. Şiblî'nin de şeyhi olan Cüneyd'in ve ayrıca Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû Bekr el-Fûtî gibi sûfîlerin sohbetlerinde bulunmuştur. Meşâyihün Cüneyd, Amr el-Mekkî gibi bir çoğu görüşlerinden dolayı kendisini reddetse de Ebu'l-Abbâs İbn Atâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf, Ebu'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed en-Nasrâbâzî gibi sûfîler kabul edip övmüşlerdir. Bağdad'ın Tâk Kapısı'nda (el-Bâbu't-Tâk) 309/921 yılında katledilmiştir.⁶⁰

1.b. Ebu'l-Hasen Ali b. Ca'fer b. Dâvûd es-Sîrevânî el-Kebîr (ö.?):

İsmi Ali b. Ca'fer b. Dâvûd, künyesi Ebu'l-Hasen olan bu zat es-Sîrevânî el-Kebîr olarak tanınır. Kuzey Afrika'daki Sîrevân şehrinde Dimyât'a gelmiş ve Mısır'daki şeyhlerin sohbetlerinde bulunmuştur. Mekke'de bir müddet mücâvir olmuş olan bu zât Cüneyd, Şiblî, Ebu'l-Hayr, Kettânî, Ebû Ali b. Kâtîb, Ebû Bekr Mısırî gibi sûfîlerle arkadaşlık yapmıştır.⁶¹

2. Talebeleri⁶²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Şiblî'nin bu bölümde sıraladığımız şeyhlerin hepsi Tabîbzâde'nin *Silsilenâme'*de kendisinden müstahlef olarak gösterdiği halîfeleridir. Bu zâtların birçoğu Şiblî'nin yanı sıra onun şeyhi Cüneyd'in soh-

60 Sülemî, *Tabakât*, s. 307-308. Geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. I, s. 183-184; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. VIII, s. 112-141; Şa'rânî, *Tabakât*, c. I, s. 126-128; Massignon, Louis et Kraus, Paul, *Akhbâr al-Hallâj*, Paris 1936.

61 Sülemî, *age*, s. 51.

62 Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 16/a

betinde de bulunmuşlardır. Kaynaklarda başka sûfilerin meclislerinde bulduklarına dair nakillere rastlanabilen, talebeleri başlığıyla sıraladığımız halîfelerinin bazısının Şiblî'ye şeyhi Cüneyd'den kalmış ve irşâd iznini kendisinden almış olduklarını sanıyoruz.

Tabîbzâde'nin Şiblî'nin halîfesi olarak sıraladığı şeyhlerin onunla görüştükleri bilinmekle birlikte birçoğunun vefat tarihleri tesbit edilememiş, *Silsilenâme'* de de belirtilmemiştir. İşte bahsi geçen halîfeleri şöyle sıralanabilir:

1. Ebu'l-Huseyn Ali b. İbrahim el-Basrî el-Hanbelî (ö.371/982)⁶³
2. Ebu'l-Huseyn el-Husrî el-Bağdâdî (ö.371/982)⁶⁴
3. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Hasan el-Hutlî⁶⁵
4. Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Gaznevî (Keşfu'l-Mahcûb yazarı) (ö.470/1077)⁶⁶
5. Ebû Bekr et-Tamistânî (ö.340/951'den sonra)⁶⁷
6. Ebû Zur'a Ahmed b. Muhammed er-Râzî⁶⁸
7. Ebû Abdillâh el-Mâlikî⁶⁹
8. Ebû Bekr İsfehânî⁷⁰
9. Ebû Bekr Muhammed Kurrâ el-Ferrâ' Nişâbûrî (ö.370/980)⁷¹
10. Ebu'l-Hasen Bendâr b. Huseyn eş-Şîrâzî (ö.353/964)⁷²
11. Ebu'l-Kâsım İbrahim b. Muhammed b. Hamûyeh en-Nasrâbâzî (ö.367/977)⁷³
12. Ebû Abdîrrahmân Muhammed Sülemî en-Nîsâbûrî (el-Hakâyık yazarı) (ö.412/1021)⁷⁴
13. Ebû Ali ed-Dekkâk Hüseyin en-Nîsâbûrî (ö.405/1014)⁷⁵
14. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî (er-Risâle yazarı) (ö.465/1072)⁷⁶
15. Ebû Muhammed Ahmed Zeccâc⁷⁷
16. Ebû Muhammed Ca'fer Hudâ b. Abdillâh eş-Şîrâzî⁷⁸

63 Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 2/b ve 16/a.

64 Tabîbzâde, *agy*, vr. 2/b.

65 Aynı yer.

66 Aynı yer.

67 Tabîbzâde, *agy*, vr. 2/b ve 16/b.

68 Aynı yer.

69 Tabîbzâde, *agy*, vr. 16/b.

70 Aynı yer.

71 Tabîbzâde, *agy*, vr. 2/b ve 16/b.

72 Tabîbzâde, *agy*, vr. 16/b.

73 Aynı yer.

74 Aynı yer.

75 Aynı yer.

76 Aynı yer.

77 Aynı yer.

17. Ebu'l-Kâsım Fâris b. Ali Bağdâdî (ö.343/954)⁷⁹
18. Ebû Bekr Kelâbâzî Buhârî (et-Taarruf yazarı) (ö.364/974)⁸⁰
19. İsmâil Müştemilî b. Muhammed Bağdâdî⁸¹
20. Muhammed Zeccâc⁸²
21. Ebû Bekr b. Abdillâh Nessâc⁸³
22. Ahmed Gazâlî⁸⁴
23. Abdurrahman el-Medenî⁸⁵
24. Ali el-A'cemî⁸⁶
25. Ebu'l-Fadl Abdolvâhid et-Temîmî (ö.425/1033)⁸⁷

Buraya kadar sıraladığımız isimler, Şiblî' den müstahlef olanlar ve halîfeleri yoluyla irşâd izni almış zâtlardır.

Tabîbzâde'nin zikretmediği fakat kaynaklarda onun hizmetinde bulunmuş müridleri ve Şiblî' den nakledilen birçok söz ve olayın râvîleri olarak tesbit ettiğimiz Dîneverli üç zât ise şunlardır:

1. İsa'l-Kassâr ed-Dîneverî⁸⁸
2. Bendâr ed-Dîneverî⁸⁹
3. Bekrân ed-Dîneverî⁹⁰

d. Tarikat Silsilelerindeki Yeri

Şeyh Şiblî'nin talebeleri olarak sıraladığımız halîfelerinin bazısından çeşitli kollar ayrılmış ve bunlardan tarikatlar tesis olunmuştur. Şeyh Ebu'l-Fadl Abdolvâhid et-Temîmî'den Kâdiriyye silsilesi, Ebû Ömer Muhammed-i

78 Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 16/b.

79 Aynı yer.

80 Aynı yer.

81 Aynı yer.

82 Aynı yer.

83 Aynı yer.

84 Aynı yer.

85 Tabîbzâde, *agy*, vr. 2/b.

86 Tabîbzâde, *agy*, vr. 7/a; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. I, s. 50.

87 Tabîbzâde, *aynı yer*; Vassâf, *aynı yer*.

Bu zatın babası Şeyh İzzeddin Abdulaziz b. Hâris et-Temîmî'den, onun da Şeyh Şiblî'den hilafet aldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Kâdiriyye ve dolayısıyla Mevleviyye hakkında nakledilen bir silsilenin kendinden geldiği nakledilen et-Temîmî, Silsilenâmelerin hemen hemen hepsinde Şiblî'nin halifesi olarak gösterilmiştir. Biz de buradaki bu açıklamayla yetinecek silsilelerde nakledildiği gibi, et-Temîmî'yi Şiblî'nin halifesi olarak zikredeceğiz. (Bk. Gürer, Dilâver, *Abdulkâdir Geylânî*, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İstanbul 2003, s. 66.)

88 Serrâc, *Luma'*, s. 200.

89 Serrâc, *age*, s. 145.

90 Serrâc, *age*, s. 281.

Zeccâc'dan Mevleviyye silsilesi, Şeyh Ali el-A'cemî'den Rifâiyye silsilesi,⁹¹ Şeyh Abdurrahman el-Medenî'den Şâzeliyye silsilesi⁹² ortaya çıkmıştır.

d.1.Kâdirî Silsilesi

Kâdiriyye Tarikatının silsilesi Şeyh Ebû Bekr Şiblî'ye dayanan silsilelerden biridir. Tarikatın kurucusu Abdulkâdir Geylânî, 513/1119'da zamanın önde gelen sûfîlerinden Hammâd ed-Debbâs'ın (ö.525/1130) huzurunda bulunmuş, onunla sohbet etmiş ve tarikat ilmini ondan öğrenmiştir. İşte bu yüzden Kâdiriyye, aşağıda nakledeceğimiz silsileye nisbetle Cüneydiyye'nin bir kolu olmasının yanı sıra, Hammâd'ın şeyhlerinden olan Ebû Bekr b. Hevâzin el-Hevvârî'ye nisbetle Hevvârîyye'nin bir kolu olarak da gösterilir. Aslında Geylânî, Hammâd ed-Debbâs'a mülâzemetle onun elinde tasavvuf yoluna girmiş, Şeyh Ebû Yâkûb Yûsuf el-Hemedânî'den tarikat almış ve el-Muharrimî'den hurka giymiştir.⁹³

1. Ebû Bekr Dulef b. Câfer (Cahder) Şiblî (ö.334/945),
2. İzzeddin Abdulazîz b. Hâris et-Temîmî (ö.371/983)⁹⁴
3. Ebu'l-Fadl Abdulvâhid b. Abdilazîz et-Temîmî (ö.425/1033)⁹⁵
4. Ebu'l-Ferec Yûsuf et-Tarsûsî (ö.447/1055),
5. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Yûsuf el-Kureşî el-Hakkârî (ö.486/1093),
6. Kâdî'l-Kudât Ebû Saîd el-Mubârek b. Ali el-Muharrimî el-Bağdâdî (ö.513/1119),⁹⁶
7. Pîr-i Tarîkat Muhyî's-Sünneti ve'd-Dîn, Ğavsı Rabbi'l-Âlemîn Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir el-Geylânî el-Hasenî el-Hüseynî (ö.561/1166).

Kâdiriyye'nin Eşrefiyye, Rûmiyye, Hâlisiyye, Garîbiyye, Hilâlîyye, Yâfiyye, Esediyye ve Ekberîyye gibi kolları vardır.⁹⁷ Ebû Medyen Şeyh Şuayb-ı Mağribî (ö.590/1194) de Abdulkâdir Geylânî'nin halifelerinden biri olarak zikredilmekle Kâdiriyye'nin alt kollarından Medyenîyye'nin kurucusu kabul

91 Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 7/a; Vassâf, *Sefîne-i Eoliyâ*, c. I, s. 50.

92 Tabîbzâde, *agy*, vr. 2/b ve 27/b.

93 Gürer, *Abdulkâdir Geylânî*, s. 65 ve 67. Ebû Sa'd el-Mubârek'in nisbesi el-Muharrimî olarak zikredildiği gibi, bir çok eserde el-Mahzûmî olarak da kaydedilmiştir.

94 Gürer, *age*, s. 66.

95 Tabîbzâde, *agy*, vr. 4/b.

96 Şeyh Abdulkâdir Geylânî tarikatı önce Hammâd b. Müslim el-Debbâs'dan, ikinci olarak Ebû Saîd Mübârek el-Mahzûmî'den almış ve hurka giymiştir. Bk. Tabîbzâde, *Silsilenâme*, vr. 4/b.

97 Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kâdiriyye*, s. 39; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 174; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 244.

edilmiştir.⁹⁸ Bu zata vasıtasıyla Şeyh Sa' deddin b. Mûsâ el-Cibâvî eş-Şeybânî (ö.700/1301) tarafından kurulduğu kabul edilen Sa'diyye tarikatı Medyeniyye'nin bir şubesi olarak kabul edilir.⁹⁹ Ayrıca görüşmemiş olduğu bilirse¹⁰⁰ de Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî Muhammed b. Ali Hâtemî (ö.638/1240) Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî'nin halifesi olarak zikredilmekle, bu silsileyle Kâdiriyye-i Ekberiyye, Medyeniyye'den ayrılan bir kol olmaktadır.¹⁰¹

d.2.Mevlevî Silsilesi

Tabibzâde'de Mevlevî tarikatının silsilesi Cüneyd-i Bağdâdî'nin iki halifesinden iki farklı şekilde gelerek Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de birleşmektedir. Bu iki silsileden de farklı olarak Eflâkî Menâkibu'l-Arifîn'in sonunda silsileyi şöyle zikretmektedir:

"Emîru'l-Müminîn Ali, Hasan-ı Basrî'ye; Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî'ye; Habîb-i Acemî, Ma'rûf-ı Kerhî'ye; Ma'rûf-ı Kerhî, Seriy-yi Sakatî'ye; Seriy-yi Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî'ye; Cüneyd-i Bağdâdî, Şiblî'ye; Şiblî, Muhammed-i Zeccâc'a; Muhammed-i Zeccâc, Ebû Bekr-i Nessâc'a; Ebû Bekr-i Nessâc, Ahmed-i Gazâlî'ye; Ahmed-i Gazâlî, Ahmed-i Hatîb-i Belhî'ye; Ahmed-i Hatîb-i Belhî, Şemsu'l-Eimme-i Serahsî'ye; Şemsu'l-Eimme-i Serahsî, Mevlânâ Bahâeddin Muhammed el-ma'rûf bi Bahâu Veled'e; Mevlânâ Bahâu Veled, Burhâneddin Seyyid Muhakkık-i Tirmîzî'ye, Burhâneddin Tirmîzî, Hazret-i Mevlânâ Celâlu'l-Hakkî ve'd-Dîn Muhammed'e; Mevlânâ Celâleddin Muhammed, Mevlânâ Şemseddin Tebrîzî'ye zikri telkîn etti."¹⁰²

Eflâkî'nin zikrettiği bu silsilede yer alan Hanevî İmamlarından Serahsî'nin (ö.483/1090) kızı Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ'nın kayınvâlidésidir. Ancak 1231'de vefat eden Sultânü'l-Ulema'nın 1090'da vefat eden Serahsî'nin halifesi olması oldukça açıklaması zor bir meseledir. Bununla birlikte mânevîyâtından feyz aldığı söylenmiştir.¹⁰³ Bu durumda Şiblî'den itibâren silsile şöyle olmalıdır:

1. Şeyh Ebû Bekr Şiblî (ö.334/945),
2. Ebû Ömer Muhammed-i Zeccâc (ö.484/1091),

98 Gürer, *Abdulkâdir Ceylânî*, s. 79.

99 Tüerer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 192.

100 Tüerer, *age*, s. 201.

101 Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 28/b.

Bununla birlikte Tabibzâde, Sa'diyye'nin silsilesini zikrettiği yerde silsileyi kesintisiz olarak Ebû Ali Rudbârî'den Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaştırmaktadır. Bu durumda Medyeniyye Kâdiriyye'nin bir kolu olmadığı gibi, Medyeniyye'nin bir kolu olan Sa'diyye de Kâdiriyye'nin bir kolu değildir. Bk. Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 8/b.

102 Eflâkî, Şemseddin Ahmed, *Menâkibu'l-Ârifîn*, haz: Tahsin Yazıcı, Ankara 1980, c. II, s. 998; Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri II*, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, s. 388.

103 Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 201-202.

3. Ebû Bekr en-Nessâc (ö.487/1094),
4. Şeyh Ahmed el-Gazâlî (ö.517/1123),
5. Şeyh Ahmed el-Hatîb (ö.528/1133) (Sultânü'l-Ulemâ'nın dedesi),
6. Bahâeddîn Veled (ö.629/1231) (Mevlânâ'nın babası),
7. Burhaneddîn et-Tirmîzî (ö.?),
8. Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belhî er-Rûmî (ö.672/1273).

Bu silsileden başka Sultânü'l-Ulemâ'yı Necmeddin Kübrâ'nın (ö.618/1226) halifesi sayanlara göre, Mevlevîlik Kübrevîliğin bir alt kolu olarak Necmeddin Kübrâ yoluyla Mimşâd Dîneverî'den (ö.299/911) sonra Cüneyd-i Bağdâdî'de yukarıdaki silsileyle birleşir. Ahmed Gazâlî'den Ebû Ali Rûdbârî vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdâdî'ye bağlanan Halvetiyye silsilesine benzeyen bir silsileden bahsedilir. Bu silsile Necmeddin Kübrâ yoluyla gelen silsilenin Ebu'n-Necîb Sühreverdî'nin Ahmed Gazâlî'yle sohbet ettiği kaydıyla. Bu durumda Ebu'n-Necîb Sühreverdî, Ahmed Gazâlî'nin, o Ebû Bekr Nessâc'ın, o Ebu'l-Kâsım Gürgânî'nin, o Ebû Osman Mağribî'nin, o Ebû Ali Kâtib'in, o Ebû Ali Rûdbârî'nin ve o da Cüneyd-i Bağdâdî'nin halifesidir. Şeyh İsmâil Rusûhî'nin bu silsileye dayanarak Mevlevîliği Halvetiyyeden saydığı kaydedilmiştir.¹⁰⁴

Tabibzâde'nin naklettiğini bahsettiğimiz iki silsileden Mimşâd Dîneverî'den Cüneyd'e dayanan silsile yukarıdaki silsileden farklıdır.¹⁰⁵ Ancak Şiblî yoluyla Cüneyd'e bağlanan silsilede Tabibzâde, Mevlevîliği Kâdiriyye'nin bir alt kolu gibi göstermektedir.¹⁰⁶ Bu silsilelerin ilkinde Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'nin hâlifesi olarak zikredilirken ikincisi silsileden, aynı zamanda Sadreddin-i Konevî'den de müstahlef olduğu anlaşılmaktadır. Eflâkî'nin zikret-

104 Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 202-203.

105 Silsile şöyle sıralanmaktadır: Seyyidu't-Tâifeti's-Sûfiyye Ebu'l-Kâsım Cenâb-ı Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî; Mimşâd Dîneverî Ebû Alî Ahmed Ebû'l-Fevârî Miftâhu'l-Mezheb; Esved Ahmed-i Dîneverî Ebû Abdillâh İbn-i Atâ Abdulhâlık; Muhammed es-Sühreverdî el-Bekrî eş-Şehîr bi Amûye; Oğlu Vahyeddin el-Kâdî Vecîhuddin bikalemi'ş-Şa'rânî; Ömer Bekrî Dîneverî; Ebu'n-Necîb Diyâeddin Abdulkâhîr el-Bekrî es-Sühreverdî; Ebû Reşîd Kutbeddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Ebherî es-Semerkindî; Rukneddin Sincânî Şeyh Ebû'l-Hasen Alî b. Haydar; Şeyh Şemseddin Muhammed Tebrîzî b. Ali; Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed el-Belhî er-Rûmî. Bk. Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 28/b.

106 Bu silsile de şöyle nakledilmektedir: Seyyidu't-Tâifeti's-Sûfiyye Ebu'l-Kâsım Cenâb-ı Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî; Ebû Bekr Câfer b. Yûnus Şeyh Şiblî-i Bağdâdî; Ebu'l-Fadl Abdulvâhid b. Abdilazîz et-Temîmî; Ebu'l-Ferec Muhammed-i Tarsûsî; Ebu'l-Hasen Şeyh Ali b. Yûsuf Kureşî el-Hakkârî; Ebû Saîd el-Mubârek b. Ali el-Mahzûmî; Ebû Sâlih Şeyh Muhyiddin Sultan Abdulkâdir el-Cilî (el-Geylânî) (Buraya kadar olan silsile Kâdiriyye silsilesidir); Ebû Medyen Şeyh Şuayb-ı Mağribî (Bu zat Kâdiriyye'nin alt kollarından Medyenîyye'nin kurucusudur); Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî Muhammed b. Ali Hâtemî (Bu silsileyle Mevlevîyye de Kâdiriyye-i Ekberîyye'den ayrılan bir kol olmaktadır); Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshak Konevî; Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Muhammed el-Belhî er-Rûmî. Bk. Tabibzâde, *agy*, vr. 28/b.

tiği silsileye göre Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'nın halîfesi olarak zikredilmiş, Sultan Veled'in Şems'ten müstahlef olduğu nakledilmiştir. İşte belki de bu yüzden kolu olmayan Mevlevî tarikatının iki meşreb ve neşesi kol olarak adlandırılmış, Şems kolu ve Veled kolu denilmiştir. Şems kolu rind iken, Veled kolu zâhidir, sünnete bağlıdır.¹⁰⁷

d.3.Rifâî Silsilesi

Ebu'l-Alemeyn lakabıyla tanınan Ahmed er-Rifâî (ö.578/1182) tarafından kurulan Rifâiyye tarikatı da Şeyh Şiblî'ye dayanan tarîkatlardan biridir. İlk olarak dayısı Mansûr Betâihî vasıtasıyla tasavvufa intisab eden Rifâî'nin asıl mürşidi Ali el-Vâsitî el-Kureşî'dir.¹⁰⁸ Muhtemelen bazı kaynaklarda mürşidi olarak zikredilen dayısı Ebû Bekr el-Vâsitî¹⁰⁹ bu zat olmalıdır. Bu takdirde mürşidi isim ve künyesiyle Şeyh Ebû Bekr Ali el-Vâsitî el-Kureşî'dir. Rifâiyye tarikatı Ahmed er-Rifâî'nin ismine nisbetle bazen Ahmediyye, bazen de nisbesine nisbetle Betâihiyye diye anılır, ancak daha çok Rifâiyye olarak anılmaktadır.¹¹⁰ Şeyh Şiblî'den itibaren tarikatın kurucusu Şeyh Ahmed er-Rifâî'ye kadar silsile şu şekildedir:

1. Şeyh Ebû Bekr Şiblî Câfer b. Yûnus (ö.334/945),
 2. Şeyh Ali A'cemî
 3. Şeyh Ali Rûdbârî (ö.322/933)
 4. Şeyh Ebû Alî Gulâm b. Türkân
 5. Şeyh Ebu'l-Fadl Ahmed b. Kâmih Vâsitî
 6. Şeyh Ali Kârî el-Vâsitî
 7. Şeyh Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ali el-Betâyihî İbnu'l-Yemânî (ö.578/1182)¹¹¹.
- Rifâiyye tarikatının Harîriyye, Keyyâliyye, Sayyâdiyye, Azîziyye (veya İzziyye), Cendeliyye, Aclâniyye, Katnâniyye, Fazliyye, Vâsitîyye, Cebertiyye, Nûriyye ve Mârûfiyye gibi kolları vardır.¹¹² Ayrıca Molla Fenârî'den¹¹³ itibaren Fenârîyye diye anılan bir kol ve Burhâniyye adlı bir kol daha bulunmaktadır.¹¹⁴ Bandırmalızâde'nin *Mir'âtu't-Turuk'* unda Zeyniyye Rifâiyye'nin bir kolu olarak zikredilmiş olsa da Tabibzâde'nin müstakil bir silsilesini naklettiği Zeyniyye tarikatı Sühreverdiyye tarikatının bir kolu olarak görünmektedir.¹¹⁵

107 Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 294.

108 Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 246

109 Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.186.

110 Yılmaz, *age*, s. 246.

111 Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 8/a.

112 Türer, *age*, s. 8. Bk. Bandırmalızâde, *Mir'âtu't-Turuk*, s. 8'den naklen.

113 Tabibzâde, *agy*, vr. 8/a.

114 Yılmaz, *age*, s. 247.

115 Tabibzâde, *agy*, vr. 25/b; Yılmaz, *age*, s. 249.

d.4. Şâzelî Silsilesi

Şâzeliyye Tarîkatının kurucu olarak kabul edilen Şeyh Ebu'l-Hasen el-Mağribî eş-Şâzelî (ö.656/1258) Fas'lı (Mağrib'li) meşhûr sûfî Abdusselâm b. Meşîş'den irşad iznini almıştır.¹¹⁶ Silsilesi Şeyh Şiblî'ye ulaşan tarikatlardan biri olan Şazeliyye tarikatının, Ebû Bekr Şiblî'den kurucusu Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'ye kadar silsilesi şu şekilde nakledilmektedir:

1. Şeyh Ebû Bekr Dulef b. Câfer Şiblî (ö.334/945),
2. Şeyh Abdurrahman el-Medenî
3. Abdusselâm b. Meşîş el-Mağribî (ö.625/1228),
4. Ebu'l-Hasen Ali eş-Şâzelî el-Mağribî b. Abdillâh b. Abdilcebbar (ö.656/1258).¹¹⁷

Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî'nin halifesi Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Mursî (ö.686/1288), onun da halifesi Tâceddin Ahmed b. Atâillâh el-İskenderî'dir (ö.709/1309).¹¹⁸ Birçok kola ayrılmış olan Şazeliyye tarikatının en meşhur kolları Seyhiyye, Teybiyye, Darkâviyye,¹¹⁹ Cevheriyye, Arûsiyye, Kavukciyye, Feyziyye, Kâsımiyye, Sâlimiyye, Hâşimiyye, Muhammediyye, Vefâiyye, Medeniyye, İdrisiyye, Afifiyye, Azmiyye, Hamîdiyye'dir.¹²⁰

Desûkiyye tarikatının kurucusu olan Şeyh İbrâhim Desûkî'nin (ö.676/1277) aynı zamanda Şeyh Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî'den de hilâfet aldığı Tabibzâde'nin eserinde görülmektedir¹²¹. Bu takdirde Desûkiyye Tarîkatı, ayrı başlıkta zikretmemiş olsak da, Şâzeliyye'nin bir alt kolu olarak kabul edilirse, Şiblî'den gelen silsilerden ayrılmış kollardan biridir.

Sonuç

Şeyh Ebû Bekr Şiblî'nin şeyhi Seyyidu't-Tâife Cüneyd-i Bağdâdî'den itibaren Cüneydiyye diye adlandırılan silsilelerden tarikatların teşekkül devrinden sonra birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Cüneyd'in halifelerinin birçoğundan bugün hâlâ yaşayan tarikatlar teşekkül etmiştir. Bugün Dünya'nın dört bir yanında birçok müntesibi bulunan Kâdiriyye, Rifâiyye ve Şâzeliyye gibi tarikatların silsilelerinin kendisine dayandığı Cüneyd'in halifelerinin en önemlilerinden

116 Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 26/b; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.190; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 251.

117 Tabibzâde, *agy*, vr. 26/b.

118 Tabibzâde, *agy*, vr. 27/a.

119 Türer, *age*, s. 192.

120 Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 300.

121 Tabibzâde, *agy*, 12/a. Tabibzâde'nin *Silsilenâme*'sinde Şeyh İbrâhim Desûkî'nin hem babası Şeyh el-Muattal el-Mısırî'den (ö.612/ 1214) hem de Şeyh Ebu'l-Hasen Şâzelî'den müstahlef olduğu görülmektedir. *Silsilenâme*'nin başka bir yerinde de Sühreverdîliğin yayılmasını sağlayan şeyhlerden biri olan Necîbuddin Ali b. Buzguş eş-Şîrâzî'den (ö. 678/1279) müstahlef olduğu kaydedilmiştir. Bk. Tabibzâde, *Silsilenâme*, vr. 25/b.

biri, Allah için şan, şöhret, hüküm ve serveti terk eden büyük Türk-İslam mutasavvıfı Şeyh Ebû Bekr Şiblî'dir.

Tasavvuf Tarihinde zühd ve takvasıyla olduğu kadar, yetiştirdiği halifeleri ve kendisinden sonra teşekkül eden tarikatlar sayesinde yerini almış olan Şeyh Şiblî, Türklerin Müslüman olmalarından sonra İslam'la buldukları izzetin en önemli örneklerinden biri olmuştur. Kaddesallâhu sırrahu.

Bibliyografya

- Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahli-
li," A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1999, c. XXXIX
- Attâr, Ferîduddin, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, çev: Doç. Dr. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul 1992
- Bayrakdar, Mehmet, *İslam İbâdet Fenomolojisi*, Ankara
- Belâzûrî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya el-Bağdâdî, *Futûhu'l-Buldân*, Mısır 1319
- Ebu Nuaym İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Beyrut
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri II*, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989
- Eflâkî, Şemseddin Ahmed, *Menâkıbu'l-Ârifin*, haz: Tahsin Yazıcı, Ankara 1980
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983
- Gürer, Dilâver, *Abdulkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2003
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *Târîhu Bağdâd*, Dimeşk 1945
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtu'l-A'yân*, neşr: Ahmed Ferid er-Rifâî, Mısır
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî, *Kitab al-Taarrufli-Mazhab Ahl al-Tasavvuf*, tah: A. J. Arberry, M.A., Kahire 1934
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*, Mısır 1367
- Massignon, Louis et Kraus, Paul, *Akhbâr al-Hallâj*, Paris 1936
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zehab*, Mısır 1346
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullâh b. Ali et-Tûsî, *Kitâbu'l-Luma'*, tah: Dr. Abdulhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdülbâkî Surûr, Mısır 1960
- Sülemî, Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sufiyye*, tah: Nûreddin Şureybe, Kahire 1986
- Şa'rânî, Abdolvahhâb b. Ahmed b. Ali, *el-Yevâkîf ve'l-Cevâhir fî Akâidi'l-Ekâbir*, Mısır 1351'den ofset
- Şa'rânî, Abdolvahhâb b. Ahmed b. Ali, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Mısır
- Şeybî, Kâmil Mustafa, "Mukaddime", *Divânü Ebî Bekr eş-Şiblî*, Bağdâd 1967
- Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, Bağdâd 1963
- Şiblî, Ebû Bekr, *Divânü Ebî Bekr eş-Şiblî*, haz: Kâmil Mustafa Şeybî, Bağdâd 1964
- Tabîbzâde, Dervîş Muhammed Şükrü b. İsmâil, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 1908
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998
- Vicdânî, Ebû Rıdvân, M. Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye, Kâdiriyye Silsilenâmesi*, Matbaa-i Âmire 1338-1340
- Vicdânî, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye, Melâmîlik*, Şehzâdebaşı 1338-1340
- Yakûbî, Ahmed b. Vâdih el-Ba'lebekî, *Buldân*, Leiden 1892
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976
- Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdayî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 1990